

УНІВЕРСАЛІЯ “ДРУГОДОМІНАНТНІСТЬ” ЯК РЕГУЛЯТИВНА ІДЕЯ НОВОГО ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті зміст універсалії “глибинного спілкування” (концепція Г.Батищева) – «другодомінантність» – розкривається у межах філософсько-освітнього дискурсу. Стверджується, що перехід до нового педагогічного мислення об’єктивно потребує освоєння цієї універсалії як регулятивної ідеї, здатної забезпечити адекватне розв’язання суперечностей сучасного освітнього процесу. Ключові слова: глибинне спілкування, другодомінантність, універсалії, Інший, освіта.

Сучасне педагогічне мислення, на наше переконання, повинно крок за кроком освоювати зміст концепції “глибинного спілкування” видатного російського філософа Генріха Степановича Батищева. Ідеї цієї концепції, сформульовані філософом універсалії “глибинного спілкування” містять у собі глибокий філософсько-освітній потенціал.

Філософська спадщина Г.Батищева аналізується у статтях В.Лекторського, В.Шердакова, В.Малахова, О.Хамідова, В.Даренського, І.Буцяк, В.Возняка. Проте універсалії “глибинного спілкування” ще недостатньо охоплюють філософсько-педагогічний план.

Метою статті постає розкриття філософсько-освітнього змісту такої універсалії, як *домінантність на Іншого* (“другодомінантність”).

Наведемо всі універсалії “глибинного спілкування”: 1) Світоутвердження; 2) Співпричетність, тобто онтологічна, об’єктивно незалежна від будь-якої свідомості, будь-якої волі, від будь-якого історично плінного суспільства, соціальних ролей людини в ньому, універсальна взаємна спів-причетність кожного усім суб’єктам в Універсумі і всіх – кожному; 3) Пріоритет безумовно-ціннісного ставлення до світу над будь-якими, як завгодно важливими, але умовно-локальними та історично обмеженими початками, цілями, інтересами і т.п.; 4) Домінантність на всіх Інших; 5) Попереднє утвердження гідності кожного іншого в неявих, віртуальних шарах його буття, в його можливості бути інакшим; 6) Творчість як вільний дар зустрічі, дар міжсуб’єктності; 7) Спів-творчість. Ми стверджуємо, що всі ці сім універсалій є різними гранями єдиного цілого - феномену спілкування як такого, узятого у його онтологічних глибинах.

Шукаючи відповідь на питання, чому Г.Батищев саме світоутвердження формулює як першу універсалію “глибинного спілкування” (базову, відправну точку будь-яких наших пошуків як мисленевих, так і онтологічних, етичних, естетичних), ми стикнулися з двома позиціями у розумінні поняття “світ”. Перша позиція – досить розповсюджена у натуралістично налаштованих колах. Це означає ставлення до світу як до певної множини речей і, заразом, до людини як частини емпірично-осягненого світу, як до речі. Особистість за таких умов бачиться частковою та суто індивідуальною на протигагу всезагальному та універсальному, яким може бути Природа, Дух або Соціальне життя. Так, на думку М.Бердяєва “невірний той органічний універсалізм, для якого особистість є частиною світу. При такому погляді на саму особистість встановлюється зовсім не органічний погляд. Особистість завжди є ціле, а не частина, і це ціле дане всередині існування, а не у зовнішньому природному світі. Особистість не є об’єктом і не належить об’єктивованому світу, в якому її неможливо знайти. Можна сказати, що особистість поза-світова. Зустріч з особистістю для мене є зустріччю з „ти”, а не з об’єктом” [4, с.218]. В особистості нам відкривається не світ речей, а *світ конкретних живих людей*, світ сутностей та їх екзистенційних стосунків та спілкування. Етична аксіома говорить: особистість не може бути частиною будь-чого, вона завжди – ціле, вона не може бути засобом, вона — самоціль. Таким чином, перший погляд на “світ” виявляється обмеженим.

Кардинально протилежною позицією у трактуванні поняття “світ” буде розуміння останнього як цілісності, світу як Цілого. Така позиція, на наш погляд, найбільш повно розкрита В.В.Бібіхіним у його праці “Світ”. Він наголошує: “Цілий світ слід розуміти <...> як відновлений у неушкодженій цілісності, врятований. Навіть якщо зібрати весь світ, що залишився, чи буде він цілим? Скільки з нього пішло незворотно? Скільки видів живих істот

зникло, і відродити їх неможливо? Скільки людей пішло завчасно, не сказавши свого слова? Звідки тепер цілий врятований світ? Хіба він не похитнувся остаточно, хіба світ як він є у своєму єстві не втрачено незворотно? Чи означає це, що треба якось влаштуватися у пошкодженому світі? Ми можемо знайти себе у цілому – і більш ніде. Ми втратили світ, не могли його не втратити – але й не маємо права його втрачати. Єдиною можливістю для нас залишається не втратити його відсутності, не забути своєї втрати. Тут і наш останній шанс не втратити самих себе. Допустити світ для нас тепер значить – не випустити його з виду як вже втрачений, не змиритися з його відсутністю. Чи можна, скажуть нам, берегти те, що вже відсутнє, *цілий* світ? Чи не краще, якщо хоч частинки його залишились, скористатися наостанок ними, а там будь що буде? Тільки хто користуватиметься, коли нас самих уже немає й, хоча частинки світу ще є, ми вже втратили себе, розгублені в прямому, а не в переносному і не в алегоричному сенсі? Людини без світу немає. Ніде, як у цілому світі, не може мати місце людське єство, чиста присутність з її основною мелодією, мовчазною згодою. Ціле присутнє лише в нашому надриві від того, що його немає” [3, с.428].

Таким чином, світ постає як Ціле, а ми як *присутність* Цілого, як його єдино можливий спосіб представлення й буття. Вертаючись до універсалії “світоутвердження”, можна сказати: утверджуючи світ як Ціле, ми утверджуємо власну універсальність. Екстраполюючи ідею світу як цілого на концепцію Г.Батищева, ми можемо зробити висновок, що коли ми спілкуємось, то завжди маємо справу з Цілим: цілим світом, цілим Універсумом, які потенційно присутні в нашому спілкуванні, ми і самі присутні у спілкуванні цілковито, повністю, усім своїм єством, і ця цілісність постає і як наша здатність, і як наша даність, яка реалізується у творчому акті й спів-творчості.

І хоча ми не можемо усе багатство світу звести до якоїсь конкретної людини або явища, між внутрішньою сутністю людини і “Об’єктивною діалектикою Універсуму” є сутнісний інтимний зв’язок, а об’єднує їх “спів-причетність *кожного* всім суб’єктам в Універсумі і *всіх* - *кожному*. В цій спів-причетності ми бачимо себе як в підготованій для нас суто об’єктивно...” [2, с.127]. Кожен новий рівень сходження сходінками Космогенезу багатий на нові відкриття і нові суб’єкти такого онтологічного спілкування. І саме ціннісна вертикаль, що введена самим філософом в його концепцію, наче випростовує його онтологію, робить останню ієрархічною. Онтологія стає по суті етикою. А це принциповий поворот думки, оскільки тепер ми можемо ставитися до буття особистісно, – воно одухотворене.

Кожен індивід – це малий універсум, спільнота універсумів. Г.Батищев, намагаючись у межах філософії говорити про універсальність людини, виходить на проблему *другодомінантності*. І нашттовує його на ці роздуми О.Ухтомський. Домінанта (лат. Dominanta – панівний) – поняття, впроваджене ним у науку для пояснення принципу роботи нервових центрів і визначення панівної рефлексорної системи, котра визначає спрямованість і системність поведінки індивіда в конкретний момент. Особливо властивою людині домінантою є *домінанта на іншого*. Саме вона створює основу для моральної поведінки. Згідно теорії О.Ухтомського, всі поняття й уявлення, якими користується індивідуум, є слідом пережитих ним домінант. Він писав, що якщо у людини домінує власне “Я”, то вона бачить в інших людях лише свою проекцію, “двійника”; така людина, як правило, “судить по собі” всіх інших [8, с.371-435]. Домінування в людині власного “Я” – ознака егоїзму, „своє центризму”. Егоїстичні люди не здатні на діалог, так як не можуть звільнитися від свого двійника і пробитися крізь шкарлупу самозамкненості до іншого, до співрозмовника, вони страждають від внутрішньої самотності і нездатні зрозуміти іншого таким, який він сам по собі. Але якщо намагатися відсувати себе на другий план, а на перший план ставити іншу людину, то поступово виробляється “домінанта на іншого”, “домінанта на Співрозмовника”, більш за те, тільки в цьому людина знаходить себе як особистість, – пише О.Ухтомський [див.: 8, с.385]. Популярна істина: пізнай світ, щоби пізнати себе, – набуває тут по-новому гострого звучання: пізнай не заради себе, а заради Іншого, перенеси домінанту з себе на іншу людину, зроби її *центром* спілкування, а не себе. Вийди зі своєї темниці, щоб *побачити світ очима інших людей*, адже лише так і можна отримати справді нові знання: “Раціоналіст, – стверджує О.Ухтомський, – бачить закон лише у собі й примушує реальність обертатися навколо своєї теорії як центру. Буттевик бачить закон тільки у Бутті й змушує себе і свої теорії обертатися навколо Буття як центру. Раціоналіст каже: я визначаю Буття. Буттевик навпаки: Буття визначає мене і мою свідомість. Раціоналіст коригує Буття по собі. Буттевик коригує себе по Буттю. Правда

посередині, тобто в живій бесіді людини з Буттям, включаючи в останнє всіх інших людей и живе взагалі. Людина каже Буттю: ти видаєш мене, адже я діяв так, вірячи твоїм законам. А Буття відповідає: ти не зовсім розумів мої закони, і тобі треба постраждати, щоб перейти у кращий зір та розуміння. Ні Буття не є мертвий і сліпий закон, ні людина не є маріонетка в руках сліпого закону, ні її теоретичне розуміння не є останній розум світу. Норма в живій Бесіді, в якій відкриті вуха кожного для всіх інших і в якій будується історія” [7, с.281].

Перенести доміную на іншу людину – значить здійснити своєрідний “коперніканський переворот”, повністю змінити систему координат, змістити центр тяжіння з себе на іншого, бути готовим завжди віддавати перевагу інтересам і потребам іншого, віддавати перевагу нововідкритим законам всесвіту, а не своїм, нерідко обмеженим, інтересам і поглядам. В нашій діяльності з’являється нова категорія – категорія Особистості, а коли ми маємо справу не з предметами, а з Особистістю, тоді наша поведінка стає принципово іншою, світ раптово оживає, починає розмовляти. Тут ми вперше зустрічаємося з логікою міжсуб’єктності, яка у спілкуванні постає не фоном, а “живою тканиною”. Саме етична складова спілкування має стати домінуючою. Г.Батищев пише: “Якщо тепер звернутися до власне *моральності*, то чи вона не виявиться все ж *достатньо* близькою до міжсуб’єктності і включеною у її сферу? Чи не перевершує вона пізнавальної і художньої культури своєю наближеністю чи не *впритул* до здійснення вчинку?” [2, с.117].

“Домінантність на всіх Інших” – це спроба засвідчити світу свою достовірність, свою присутність, свою надійність, а не вимагати такої достовірності від інших. Це як у Е.Левінаса: інший уже достовірний самим фактом своєї присутності, уже тим, що він – Інший. Погляд Іншого – це двері у нескінченність, тому коли ми готові до самопожертви заради іншого, ми тим самим даємо нескінченному дозвіл розімкнути наш горизонт.

Йдеться про несиметричність нашого спілкування. Коли ми опиняємось у ситуації діалогу, ми маємо бути готові до того, що наша відкритість і доброзичливість можуть залишитися без відповіді. Саме за такої готовності до будь-якого результату, стверджує Е.Левінас, ми можемо говорити про етичність такого спілкування. Однак, нам слід продовжити лінію цих міркувань: другодомінантне ставлення до ближнього – це не лише готовність йти на жертви заради нього, не лише самому віддавати, але також готовність смиренно приймати дар ближнього, і лише тоді – дари Космогенезу. Спілкуватись – це завжди і давати, і брати одночасно. Несиметричність спілкування зберігається, але зміщується в область онтології: Г.Батищев весь час наполягає, що наше пізнання обмежене, існують заповорогові змісти Космогенезу, котрі розкриваються поступово і для кожного по-різному, все залежить від рівня глибинної культури індивідууму. І справа полягає у нашій внутрішній готовності прийняти «Дар Об’єктивної діалектики Універсуму».

Справжнім поетом Особистості можна назвати Е.Левінаса, чия філософія мала великий вплив на погляди зрілого Г.Батищева. Саме ця філософія, на нашу думку, має безпосереднє відношення до проблеми другодомінантності. Е.Левінас впроваджує в західну філософію концепт Іншого, абсолютного, трансцендентного Іншого, а етика у нього постає як фундаментальна дисципліна про Іншого. Інший завжди образ і подоба Абсолютного Іншого. Інша людина схожа на Бога уже тому, що я до неї звертаюся, чекаю від неї одкровення. Коли я дивлюсь в обличчя іншій людині, в її очі, то розумію, що на мене дивиться Нескінченність, що з цим поглядом в мій світ втручається щось невідоме та незрозуміле. І тоді вперше задаю собі питання: Хто на мене дивиться очима іншого? Однак Іншого неможливо пізнати, так як це означатиме зведення останнього до речі. Е.Левінас вводить поняття епіфанії лица і, аналізуючи це поняття, приходять до висновку, що прийняти Іншого значить, прийти Бога. Лик, Лице – це те, що являє себе (тоді як річ проявляє). Лице Іншого – це слід Нескінченого. Шукати Бога – йти слідом, але не вертатися у минуле. Адже не шукають втраченого раю, а йдуть у землю обітовану.

Інший, – пише Е.Левінас, – ставить тотожне під запитання, розламає будь-яку фундаментальну єдність. Інший несе свою “іншість” як сутність. “Інший, оскільки він Інший, – не просто alter ego; він є те, що я не є. І він такий не в силу свого характеру чи психології, але в силу самого свого буття іншим. Він, скажімо, слабкий та бідний, принижений та ображений, а я ось багатий та сильний. Можна сказати, що міжсуб’єктний простір несиметричний. Зовнішність буття іншого виникла не просто завдяки простору, що розділив понятійно тотожне; вона і не понятійне розрізнення, що проявляється ніби-то в просторовій зовнішності. Ставлення „іншості” – не просторове і не понятійне” [6, с.90-91].

Відповідальність за Іншого одночасно постає і відповідальністю за все, навіть за світ, в якому Інший існує. Нести відповідальність тільки так і можливо – за Все, коли віриш, що від твоєї віри і відповідальності залежить доля світу. Ця відповідальність не тільки дуже висока і моральна справа, але також і свідчення нашої глибокої драми: ми не можемо не прагнути до Нескінченого, свідченням якого є Лик Іншого, але разом з тим не можемо цю Нескінченість охопити. І все ж Інший завжди звернений до нас, завжди говорить з нами. В цій конкретності етичного свідчення нам і відкривається Бог.

Проблема другої домінантності у Г.Батищева тісно пов'язана з концептом проблематизації. Проблематизувати дійсність значить схоплювати останню в її цілісності. В такому контексті рішення якоїсь проблеми ще не означає, що на цьому її евристичний потенціал вичерпано, а швидше навпаки – це вихід на новий рівень пізнання, який також буде насичений проблемами й загадками. Проблематизація формує спектр можливостей пізнання, вона може розумітися як підстава процесу постановки проблем, будучи більш глибокою структурою пізнавальної діяльності. Проблематизацію можна розуміти як здатність сприйняти досвід Іншого. Вихід на Іншого – це так чи інакше проблематизація самого себе як чогось самодостатнього і самозамкненого, це вміння зустрічатися з Іншим лицем до лица, приймати її інакшість, її світоглядні і моральні установки. А лише так проблематизація й можлива: в умінні чути іншого і тим самим збагачуватися новими смислами: “Тут, - наголошує Г.Батищев, - людина не повідомляє щось про щось, але являє саму себе, не тлумачить, не переконує, а розкриває правду навіть і *за межами* тлумачності – *все як є!* Тут вона не запитує про щось, а самого себе ставить під питання – проблематизує *себе, як можливого для іншого*. Тут він нічого не потребує, нічого нікому не нав'язує, не проектує на іншого своє мірило, але, навпаки, *розкритий назустріч парадоксальній інакшості мірила іншого*. Він очікує неочікуваного. Тут, в глибокому спілкуванні, людське слово виступає у рідкісній для теперішніх часів і незвичній функції – *голосу самого цілісного вчинку*; це – *слововчинок*. Це – промовляння буття в його самоадресованості іншому” [2, с 125].

Коли подолано егоцентричну домінанту, в душі народжується універсальна точка зору, котра спільна усім і кожному. *Домінанта на іншого і є такою універсальною всезагальною точкою зору*. Це точка, в якій сходяться всі точки індивідуальностей. Це той самий центр колеса із порівняння авви Дорофея, від якого розходяться спиці. Чим ближче ми, стоячи на спицях, підходимо до центру, тим ближче стаємо і одне до одного [див. 9]. Глибоке спілкування це суто онтологічний, об'єктивний процес спів-буття. Значення слова “спілкування” зміщується в бік граничного послаблення його змісту, так як людина тут адресує не щось від себе і замість себе, а саму себе віртуально тотальному Адресату. Діалог (кожне переживання, думка, почуття, вчинок) проходить на фоні відповідного розуміння незримо присутнього Третього, котрий і є трансцендентним та іманентним для учасників діалогу.

Все казане має вельми безпосереднє відношення до сучасних проблем, що катастрофічно загострюються в сфері *педагогічного спілкування*. Коли ми говоримо про перенесення домінанти на Іншого, про домінування Іншого, то, безумовно, говоримо не про потурання смакам та поглядам ближнього, не про зречення самого себе, не про рабське скорення Іншому, котрий панує над нами. Це вже ситуація обернених форм, яка не має жодного відношення до проблеми другої домінантності. Вертаючись знову подумки до першої універсальності світоутвердження, до ситуації, коли світ ми силою своєї волі утримуємо як Ціле, те саме можна сказати і про Іншого, *коли ми, спілкуючись з ним, бачимо його не частково, а як Ціле і домінанта переноситься саме на цілісність Іншого, на його глибоку сутність*. Це ситуація випереджувальної поваги, коли потенційне стає настільки бажаним, що лише воно й може бути справжнім суб'єктом спілкування. Сфера міжсуб'єктності – це завжди сфера панування такої цілісності, яка скріплюється Абсолютним Третім учасником такого спілкування. Саме незримий лик Наадресату, який накладається на кожного з нас і постає у якості домінанти.

Філософська концепція глибокого спілкування Г.Батищева по суті своїй є глибоко педагогічною, хоча піднімає не лише педагогічні проблеми. Відкритість і цілісність бачення – ось головне, до чого закликає філософ. Готовність до зустрічі і прийняття чогось іншого, навіть ворожого на перший погляд, як свого, готовність до творчості, до подивування – все це створює в уяві образ людини юної, по-дитячому відкритої і довірливої [див.: 1].

Коли ми намагаємось говорити про міжсуб'єктне другодомінантне спілкування в межах педагогічного простору, то неодмінно вийдемо на поняття *Третього* в такому спілкуванні. *Третього* як об'єднуючого, зв'язуючого начала в педагогічному спілкуванні. Адже коли йдеться про глибинне педагогічне спілкування, то там неможливо домінування когось з учасників педагогічного процесу, як це прийнято в класичній схемі, де вчитель домінує над учнями. Хоча уявити собі ситуацію, в якій учні домінують над учителем, достатньо важко. Швидше, це сходження сходинками загальнолюдських знань, які нерозривні з цінностями, пережиті всередині власного досвіду. В таких умовах міжсуб'єктність в педагогічному спілкуванні – це сам зміст спілкування. В.С.Возняк стверджує: “Справжнім суб'єктом ... адекватного педагогічного процесу є сам зміст спілкування, сама атмосфера спілкувальності, співпраці, контекст живих суб'єкт-суб'єктних відносин, котрі наповнені смислами, укорінені в культурі і є особистісно значимими. Такий контекст – не просто „фон”, не просто „середовище”, а наче жива тканина, здатна до розвитку. Найбільш істотним є той факт, що цей суб'єктний контекст втягує в себе предметний матеріал уже не як об'єкт вивчення, насичення, споживання, а саме як культурний зміст” [5, с.247]. Справжній суб'єкт педагогічного процесу незримий, позбавлений предметності, тому так складно організувати освітнє спілкування за мірками цього незримого, але істинного суб'єкта, якому можна дати різні імена: “Дух”, “Культура”, “Свобода”, “Спів-праця”, “Спілкування”. Немає сумнівів, що стати причетним до царства Духу можна лише зрікшись своїх обмежених мірок заради мір абсолютних, тобто повністю і безкорисно перенести домінанту з себе на предмет, який з цього моменту більш не постає мертвим задубілим зліпком, що не має жодного відношення до реального життя ні учнів, ні учителя, але як раз і є цим життям, явленим у всій повноті і цілісності.

Розуміння між учителем і учнем відбувається завдяки спільно пережитому духовному досвіду. Тільки в духовній єдності народжується живе слово, а можливо це в умовах універсальної взаємної спів-причетності кожного всім суб'єктам в Універсумі і всіх кожному. Навчитися по-справжньому *бачити Іншого* можна лише за умови домінанти на *Іншого*. Навчитися другодомінантності можна лише у ситуації дійсної *орієнтації вчителя на учнів* (а не на абстрактні вимоги чиновних інстанцій чи на власні виховательські примхи), а їх спів-буттєвого спілкування – на Світ як ціле. Другодомінантності можна навчитися не через повчання і моралізування, а виключно у *ситуації* дійсної другодомінантності як способу розгортання педагогічного спілкування.

Література

- 1.Батищев Г.С. ДИАЛЕКТИКА ОБЩЕНИЯ. Гносеологические и мировоззренческие проблемы [Электронный ресурс] / Г. С. Батищев. – Режим доступа: <http://dreamsite.narod.ru/library/relation.html>
- 2.Батищев Г.С. Особенности культуры глубинного общения / Г. С. Батищев // Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С.109-129.
- 3.Бибихин В.С. Мир / В. В. Бибихин. – 2-изд, испр. – СПб.: Наука, 2009. – 431 с. – (Слово о сущем)
- 4.Бердяев Н.Я. и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения / Н.А.Бердяев // Философия свободного духа. М.: Республика, 1994. – 480 с.
- 5.Возняк В.С. Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема / В.С.Возняк. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2008. – 357 с.
- 6.Левинас Эмманюэль. Избранное. Тотальность и Бесконечное. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. 416 с. – (Книга света)
- 7.Ухтомский А.А. Доминанта / А.А.Ухтомский. – СПб. : Питер, 2002. – 448 с.
- 8.Ухтомский А.А. Письма / А.А.Ухтомский // Пути в неизвестное. – М., 1973. – Сб.10. – С. 371-435.
- 9.Св. авва Дорофей. Подвижнические наставления [Электронный ресурс] / св. Дорофей // Добротолюбие. Афон, 1901. – Т.2. – Режим доступа: <http://www.krotov.info/acts/06/3/dorofey.htm>

Summary

Bucyak I. “The-Other-Dominance” Universals as Regulative Idea of the New Pedagogical Thinking. The article reveals “the-other-dominance” universals of Batischev “deep communication” conception inside the philosophical and pedagogical frame. The author states that shifting to the new pedagogical thinking objectively needs developing this universals as a regulative idea which is able to solve modern educational process collisions. **Keywords:** deep communication, the-other-dominance, universals, the Other, education.